

077588 1031463
A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI: ALEXANDER BERNÁT

2.

A TUDATI RENDSZEREZÉS ELMÉLETÉRŐL

BEVEZETÉS

IRTA

SZILASI VILMOS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1919

MTA
KIK

282666

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

A TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ELMÉLETI ÉS MŰKÖZMŰVEK

1912

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1912

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

1912

TARTALOM.

1. *A rendszer általános szerepe.* A rendszer értelmezi tagjait ; minden értelemadás rendszerezés.

2. *A rendszer szerkezet.* A rendszer tagjai és a rendszer ideatartalma közötti összefüggés.

3. *A rendszerrealitás.* A filozófiai rendszer realitása ; az abszolútum, mint realitás (panteizmus).

4. *A rendszerforma.* A tudat és a rendszerezések. Az abszolútum, mint tudat (teizmus).

I.

A rendszerek és rendszerezések vizsgálata egyik legfontosabb kérdése jelenleg a filozófiának. Egyaránt foglalkoztatja a logikai és metafizikai megfontolásokat. Fichte óta a szisztematikus filozófiának is főkérdése. Zalai megkísérelte egyáltalában a filozófia kérdésévé tenni. A filozófia mintegy még egyszer meg akarta ismételni a kopernikusi tettet : az első Kanté, a megismerésbe tette át a filozófiai problémákat a tárgyi világból, — ezen második tettel a filozófiai rendszer a rendszer-volt vizsgálatán keresztül akar magához eljutni.

Lehet-e filozófiai vízió, az, melynek tárgya a filozófia? Ez a kérdés ily formában feltéve könnyen tagadható, sőt vezethető abszurdumra. De rendszer voltában a filozófia saját lényegére utal, gyökerére s erejének forrásait kutatja. Hogy ez így van, könnyen belátható, mert a rendszer-volt

Jegyzet. E dolgozat bevezetése egy nagyobb tanulmánynak s innen a sok előreutalás. Zalai Béla emlékének van szentelve és azon gondolatoknak, melyek őt foglalkoztatták. De sajnos csak nyomtatásban megjelent művei állottak rendelkezésemre. Kéziratban hátrahagyott munkájához akkor jutottam, mikor már dolgozatom nyomdában volt.

nem a filozófiának sajátos formája, hanem általában gondolkodásunké. A filozófia rendszer volta azt jelenti, hogy benne a kérdéseknek és megoldásoknak sajátos helyük van, abból a rendszerből, melyben állnak, kapják tartalmukat és értelmüket az összes fogalmak, állítások, képek, hasonlatok és összefüggések. Ha magyarázni vagy megértetni akarjuk, kibontjuk rendszeréből s más rendszerbe ültetjük át. A rendszer mindkét esetben gondolategész, melynek összefüggésereje van, sőt azonfelül értelemadó ereje, — egy-egy állításnak vagy gondolatnak csak a rendszeren belül van értelme, a rendszer összefüggésében, onnan kiszakítva tartalmatlanná és értelmetlenné válik. Azon rendszerek, melyek a filozófiai rendszeren belül vannak, az esztétika, logika, etika rendszere, — rendszer voltak a filozófia rendszeréből kapják. Az az erő, mely a filozófiai rendszerben volt, tovább adható, értelemadó képessége tovább működik, s jelentés árnyalatként vagy jelentés elemként, vagy jelentés egészként fejeződik ki minden gondolaton. A filozófiai gondolatoknak a filozófiai rendszer adja értelmüket s ezen értelem, mint egységes jegy, tovább vihető a filozófiába tartozó rendszerekre.

Ebből a továbbvihetőségből érdekes tény következik. Amíg filozófiai rendszerről beszélünk, a rendszer-volt teljesen formálisnak látszik. Hogy egy filozófiai gondolat értelmét csak a rendszerből kapja, egyértelműnek látszik ily kijelentéssel: csak az összefüggésből érthető. De a filozófiai rendszer meghatározza egy sajátos rendszerét a logikának, etikának, esztétikának, metafizikának, a filozófia mint sem logika, sem etika stb. tulajdonképen a rendszer foglalat, mely átháramlik minden diszciplinájára. Ez a sajátos esztétikai, etikai stb. rendszer nemcsak összefüggést mond ki gondolatok között, hanem sajátos alapelveket, melyekből minden összefüggés kiindul és az összefüggés sajátos módját. E kettő: alapelvek és összefüggés mód hordozza első pillantásra a lezármaztatott rendszer-voltot. A rendszer milyenség tartalmi jegy, a logikai, etikai, metafizikai rendszerezés lényegét és mivoltát adja meg, — tehát a filozófiai rendszere-

zésben is több az egyszerű összefüggésnél. Feltehető, hogy a filozófia is rendszer voltából ily valami értelmet kap, a filozófiai gondolatok értelmének őshelye, principiuma a rendszer, melyhez így a filozófiának visszatérni annyi, mint önmagára ráeszmélni.

Eddig közelebbről nem határoztuk meg a rendszer-volt mibenlétét, csak egyszerűen rámutattunk értelemadó voltára az egyes filozófiai diszciplinákban. Ez az értelemadó-volt is sajtószerű. A filozófia története különböző esztétikai, etikai stb. rendszereket mutat fel. Egy rendszerben nyert fogalom átvihetetlen más rendszerbe, nincs ott értelme, sőt még vele egyenértékűt megkeresni egy másik rendszerben értelmetlen és tartalmatlan feladat. Nem tételekről van szó, melyeket így vagy amúgy lehet rendszerezni, nem kihasználásáról a bennük lévő formális lehetőségeknek, hanem arról, hogy a rendszer teremti elemeit, adja tartalmát mindennek, amit magába foglal. Nincs hordozója tehát a rendszer értelemnek, egy alapul fekvő substantia, mely más rendszerbe vive más értelem hordozására kész.

Evvel az esettel érdekes összehasonlítanunk azt az esetet, midőn pl. ugyanazon filozófiai rendszeren belül egy metafizikai fogalmat át akarunk vinni az etikába, ki akarjuk próbálni etikai értelmét, etikai használhatóságát. Megpróbálta pl. Aristoteles, hogy metafizikai fogalmakat vigyen át etikába. Itt nem feltétlenül szükséges, hogy a metafizikai fogalomnak etikai értelem legyen adható. Majd meglátjuk, mily feltételek mellett történik ép az ellenkező eset. De ha az idegen rendszerben értelmezett jelentésegész meg is tartja értelmét ezen új rendszeren belül is, az új rendszer jelentést teremtő munkát végez rajta. Az új jelentés építettségén belül szerepel a régi jelentés is, de az új jelentés és a régi jelentés megőrzi hozzá rendelhető voltát a maga rendszeréhez, nem olvasható össze egy aktussá, nem tekinthető egyik sem a másikban feloldottnak. Tehát mindkét rendszerezés külön-külön veendő, mint egy-egy aktus, mely a hozzá rendelhető jelentés tartalmát függetlenül létesíti.

Ehelyütt csak kérdéseket akarok felsorolni, melyek

tisztázása a dolgozat feladata, s így nem kell félnem sem pontatlanságtól (pontosságot csupán végleges megoldás adhatna), sem attól a látszattól, hogy a probléma felmutatása egyszersmind megoldhatatlan nehézségeket is mutat. Minden filozófiai gondolatmenet kénytelen ezt a meglepetésre dolgozó homályt választani s ez, amint majd kimutathatom, nem tartozik hátrányai közé. Így vállalnom kell azt a természetesen csak provizorikus beállítást is, hogy az itt elmondottak szerint tehát a rendszerezésnek sajátos ereje van, hogy mint logikai összefüggés a logikailag jelentéstelenből, a puszta valamiből jelentésegészet teremt azáltal, hogy hatalmi körébe belevonja. Ez a beállítás csak akkor ily problematikus, ha mindig egész rendszerre: a filozófiára vagy valamelyik diszciplinájára, logikára, etikára, metafizikára gondolunk. Meg kell azonban gondolnunk, hogy az értelemadást nem az egész rendszer végzi, hanem mindig csak egy aktusa a tudatnak. Az aktus mindig intencionált: *valaminek* észrevéve, elgondolása, érzése, akarása stb. Minden aktus tárgyat teremt magának, értelemegészet foglal magába, (a pontos különbségekre visszatérünk) és így ugyanazt teszi, mint a rendszerezés. Jogunk van ezt is általában rendszerezésnek nevezni? Mikor egy határozott sajátos filozófiai rendszer elgondol egy gondolatot, az aktus összefüggése a rendszerrel közvetlenül észlelhető. Ott az aktus maga tagja egy rendszerezésnek, természetes, hogy intencionált tárgya is rendszertag, tehát az aktus rendszerezés. Van-e jogunk általánosítani s kimondani, hogy minden aktus rendszerezés? Van s a bizonyítékok legalább előzetesen az eddigiekben bentfoglaltatnak. Bármely lehetséges aktus intencionált tárgya oly természetű, mint a teljes rendszerek által adott értelmek. Egy filozófiai gondolat, tehát egy filozófiai intencionált tárgy egész tartalmát a filozófiai rendszerből kapja, melyben áll. De éppen így bármely aktus lehetőség intencionált tárgya. A közvetlen tapasztalás tárgykorrelátumára azt mondjuk, hogy csak tapasztalás értelme van — átvive más körbe, más rendszerbe, pl. a tudományéba, értelme megváltozik. Azt mondjuk közön-

ségesen : egy ember iránti elfogultságom, ellenszenvem részben okadatolt, motiválható ; s e kijelentéssel átvittük más rendszerbe, más értelemösszefüggésbe ; — egy hangulatot vagy érzelmi állapotot le akarunk írni, ezáltal a fogalmak körébe visszük át ; — egy vágyódást realizálunk, avval a közvetlen tapasztalás körébe csaltuk ; egy ösztönt vagy akaratot cselekedetté valósítunk, átültettük új talajba. Mindezen esetekben új aktusok új tárgya az, amiről semmit se tudunk mondani, anélkül, hogy ne új aktus új anyaga legyen, s így ne valamelyik rendszerbe tartozzék. Azt se mondhatjuk, hogy ez a «valami» vándorol aktusok során rendszerből rendszerbe, mert a «valamiség» is rendszer és rendszer volna még az elhallgatás is. A művész, aki megvalósítja vizióját valamilyen anyagon, — új rendszerbe viszi át, de a legnagyobb művész az öntudat, mely könnyedséggel ugrik át a legtávolesőbb rendszerekbe. A filozófiai rendszerezésnél vagy bármelyik teljes rendszernél könnyen megkapjuk azt az egész rendszert, mely az egyes aktus mögött állva, annak értelemadó munkáját lehetővé teszi. De minden egyes aktus rendszerező, maga rendszerbe tartozik, ha ez a rendszer töredékes és leírhatatlan is. A filozófia rendszere egyes tételein, s a hozzájuk tartozó aktusokon (amelyekben az egyes tételek elgondoltatnak), leírható. A közvetlen tapasztalás rendszere, az érzések rendszere stb. ezt nem engedi. Látni fogjuk, mily fontos épp ezen különbség : a filozófia rendszere leírható a filozófia tételein, a közvetlen tapasztalás rendszere nem írható le a tapasztalás tényein, s az érzések rendszere se az érzések tartalmán. Itt oly komplikációk állnak elő, melyek tanulmányozása elsősorban feladata e dolgozatnak, de egyben mindazon kérdéseké, melyek a rendszerezések mivoltát érintik. A nehézség, mely később új formában fog visszatérni, itt annyiban jelentkezik, hogy oly rendszerezésekről kell beszélnünk, melyek áttekinthetlenné, melyeknek csak töredékeit ismerjük, melyekből e töredék is határozatlan. Csak aktusokat látunk, de tudjuk, hogy értelemadó erejük egy rendszerből származik, melynek tagjai. Ahogy a filozófiai rendszer adja értelmét tételeinek, úgy a köz-

vetlen tapasztalás rendszere adja a tapasztalás értelmét a közvetlen tapasztalás tényeinek, így az érzelmek rendszere, akarata rendszere és így tovább. Ami különbség a két eset között van, amennyiben a filozófiai rendszer tisztábban adja értelmét tételeinek, mint a közvetlen tapasztalás tényeinek, később vizsgálat tárgya lesz, noha az fog kiderülni, hogy egyik rendszer sem tisztább, mint a másik s a látszólagos tisztasági különbségek a rendszerek szerkezetének vagy alkatának különbségei.

Ez maga, hogy a rendszerezés az öntudatnak ily egyetemes tevékenysége, — azt lehetne mondani a tudatnak tevékenységét azzal azonosan összefoglaló *äquivalens* megjelölés — indokolja teljesen, hogy a filozófiának problémája legyen. Nemcsak az teszi filozófikussá, hogy a filozófia belőle kapja értelmét és erejét, hanem az az ok, amiért belőle kapja, mert a tudat alapténye, gyökere és egyben egész összefüggése. A rendszerek összessége oly háló, melyből semerre sincs kijutás. Láttuk, hogy minden rendszerből való kilépés, belépést jelent új rendszerbe, a testtelenség is rendszer s ily értelemben a megsemmisülés sem kijutás a rendszerekből s még átmenetileg sem érhető el a rendszerezetlen *ösvég*telen. De a filozófia rendszere felülemelkedik az összes rendszereken. A filozófia az egyetlen pillantás, mely minden rendszerezésből kifelé irányul s így a rendszerek összességének egészét megmutatja s azt a helyet is, honnan jogosultságuk, erejük és összefüggésük származik. *Quaestio facti* és egyben *quaestio juris*; az egyetlen rendszer, mely két irányban is túlmutat saját magán: az összes többi rendszerekre magán kívül és a másik irányba, minden rendszerezésből kifelé, oda, ahonnan minden rendszerezés mivolta és ereje származik. Két körét kapjuk tehát a kérdéseknek: egyik kérdéskör a rendszerezések alkatára, vagy szerkezetére s egymás közötti összefüggésére vonatkozik, a másik kérdéskört a filozófia rendszere teszi lehetővé s a rendszerek erejét illeti, jelentés teremtő voltukat, eredetüket magasabb egészről: a rendszer vonatkozásait illeti a rendszerezetlenre. Könnyű belátni, hogy a rendszerezések által teremtett

jelentések problémái e második körbe tartoznak; a jelentés mivolta, az értelme, melyeket egyes rendszerezések adnak, nem érthetők pusztán a rendszer alkatából, illetőleg még egy momentum ~~h~~ megértésükhöz, az a realitás-egész, melyet, amint látni fogjuk, a jelentéstartalom hordozójaként kell hiposztazálnunk. Ahol az egyes jelentések összessége megadja magát a rendszert, mint ahogy bebizonyosodik, egyedül a filozófiában, ott a rendszer-volt hordozója az egész jelentésnek, minden egyes tételén. Azért legtermészetesebb állítás, hogy a filozófiai tételek egész értelmüket a filozófiai rendszerből kapják. Azokban a rendszerekben, melyeknek szerkezete a filozófiától eltérő s épp a rendszer-szerkezet vagy alkat fogja mérni a rendszerek egymástól való távolságát, ott az egyes rendszerező aktusok nem teremtik közvetlenül elemeik, (tételeik, tényeik, tartalmaik stb., mert az elemek is változnak minden egyes rendszerben, az elemek maguk is már csak a rendszerezés tipikus értelmében nevezhetők meg) egész értelmét. Az egyes elemek nem fejezik ki a rendszer jegész jelentését, nem hordozzák magukon, noha minden elentésüket belőle kapják, hanem töredékesen mutatják a rendszer értelmét; ha minden elemet össze tudnánk fogni, akkor se kapnók meg magát a rendszert, melynek pedig minden egyes aktus hordozója. A közvetlen tapasztalás rendszere pl. nem rekonstruálható oly értelemben, mint a filozófia rendszere. Ezen rendszerek értelme csak felülről kapható, leszámaztatható. S ezért kell felhasználnunk a filozófia nyújtotta lehetőséget, ahogy a rendszerek alkatát mérhetjük a filozófián, mint egyetemes rendszeren és levezethetjük belőle, úgy az egyes rendszerekben konstitutív jelentésmivoltot is leszámaztathatjuk a filozófiai rendszer jelentésegész voltából, mert a filozófiai rendszer az egyedüli, mely közvetlenül vonatkozik a rendszerezetlenre.

A filozófiai rendszerezés tehát két szempontból is kívül áll minden más rendszerezésen (megfelelően két irányú mutatásának.) Az egyes rendszerekben belül a rendszerezési aktusok összefüggése egymással s minden más rendszerezés aktusaival belőle érthető meg s amint látni fogjuk, levezet-

hető ; s a speciális jelentés, melyet minden rendszer hordoz, mely minden egyes aktusában feldarabolódik, belőle származtatható le. A filozófiai rendszer pedig egyrészt értelmét rendszervoltából kapja, másrészt rendszerét értelmezi s rendszere útján az összes lehetséges rendszereket.

Az eddig felsorolt állítások mind feladatok, értelmüket és jogosultságukat csak az egész gondolatmenet van hivatva megmutatni s egyben kiemelni a problémák alapvető voltát. A kijelölt két feladaton kívül a negyedik rész a rendszerezéssel mint egészszel foglalkozik, összefoglalva a két külön szempont szerint nyert eredményeket, elkerülni igyekezve azt a nehézséget, hogy a rendszerezésekről való beszélés ne jelentsen új rendszerezést, hanem elérje azt az ugrást, mellyel minden rendszerezést a maga szerves voltában mintegy belülről tudjon nézni. E hármask feladatnak megfelelően még előbb pontosan el kell választanom egymástól eddig csak kijelölt fogalmakat.

II.

Rendszerező aktus és egyetemes rendszerezés között kapcsolatot létesítettünk. Azt mondtuk, hogy az egyes rendszerezési aktusokban megjelenő értelem vagy jelentés, melyet az aktus által létrehozottnak tekintünk, visszaül az alaprendszerezésre s az értelemnek vagy jelentésnek autonóm köre a rendszerezész, mely a rendszerezéssel eddig tisztázatlan vonatkozásban áll. Problémát pontosan kitűzni azonban nem tudunk addig, míg a fogalmakat legalább terminologiailag ki nem jelöljük. E célból meg kell különböztetnünk most, amit előbb kapcsolatba hoztunk egymással s ezzel elkezdődnek a nehézségek, melyek e dolgozattól és minden ily tárgyú dolgozattól elválaszthatatlanok.

A nehézségek onnan származnak, hogy bizonyos határozott módszert kell használnunk, melynek jogosultságát csak az alap feladatok elvégzése után fogjuk tudni kimutatni. S egyelőre el kell fogadnunk, hogy minden rendszerben más a határozottság és világosság természete, más a tisztaság, be-

láthatóság, bebizonyítottság, értelemmel bírás s így a filozófiában is megvan a maga határozott természete mindezen fogalmaknak, a maga megfelelés módja mindezen követelményeknek s kifejezhető lényegében rejlő okokból gondolni se lehet oly természetű világosságra vagy áttekinthetőségre, mint pl. hogy egy másik szélsőséget mondjak : a matematikában. Ép ezért elhatárolása egyes fogalmaknak más természetű, mint pl. volna a logikában. Az elhatárolás itt csak filozófiai rendszerezésből történhetik, a világosság és tisztaság a filozófia világossága és tisztasága, aminek közvetlen utánaesinálásához módszeres beállítás volna szükséges. Ez azonban csak az egész dolgozat által adható meg. E nehézségnek első következménye, hogy minden megjelölést és gondolatot csak szűkített értelemben szabad használnunk *abban* az értelemben, melyre a meggondolás irányul, egyáltalában megfelelkezve egyéb tartalmáról. Tehát a terminust csak egy határozott és követelt irányban szabad elgondolnunk, egy jelentés-elemnek ; hol a benne levő metafizikai, hol logikai, hol más szükségelt és kijelölt irányt kell teljes merevséggel követni. Még így is olyan a nehézség, hogy egy filozófia se tudja megoldani. S így eleve oly gondolkodási metódusra van szükség, mely a problémával konformis.

Ily gondolkodási metódus szempontjából érthető a rendszerező egyes aktus megkülönböztetése a rendszerezéstől általában. Értelem vagy jelentés hordozója mindig egyes aktus, de ez az aktus összefügg egy aktusokra teljesen soha nem bontható egészszel, melyre az egyes aktusban élő értelem visszaütal. Minden tudatossá válás aktus s az aktusban tudatossá vált tartalom összefügg az aktussal. De ez az aktus csak egy egésznek töredékes része. Mondottuk minden tapasztalás aktus ; a tapasztalási tény tartalma tapasztalás jellegű, ez a «tapasztalás jelleg» a rendszernek a bélyege az egyes értelmén ; a rendszer, melyre utal a tapasztalás rendszere. Az a jelentés-elem, melyet egy jelentés komplexumban (a jelentés komplexum sok egész különböző jelentéselemből épült összetett valami) «tapasztalás-volt»-ként, vagy «tapasztalás-jelleg»-ként tudunk, a «tapasztalás

rendszeréből» származó jelentés. Teljes tartalma ennek a jelentésnek csupán az egész rendszerben van, az egyes tapasztalás-aktus, tapasztalás-tény értelme a tapasztalás-rendszer értelme; de a tapasztalás rendszere minden aktus-jelleműség nélkül való.

Vagy ugyanez az eset pl. mikor egy tényt-mondjuk-etikai szempontból nézünk s e szempontból új tartalmat adok neki. A tény, melyet nézünk, maga is jelentésegész, mint ilyen egy vagy több rendszerezésből származik, egy vagy több rendszerezéshez fűzhető értelemről áll. Ez a kérdés most nem érdekel s a nézett ténynek egyébként is tartalom voltát nem vesszük tekintetbe. Azt a tartalmat tekintjük, mely az etikai nézőmódból, az etikai szempontból adódik. Ennek az etikai szempontnak meg fog felelni eredményként valami etikai tartalom, melynek ép etikai volta az etika egész rendszeréből származik. Nyilvánvaló, hogy annak a ténynek etikai nézése is etikai rendszerezés, de etikai rendszerezés az is, amiből az egész etika rendszere származik. Rendszerezést mindig csak egy jelentéshez tudunk rendelni. Mindkét jelentéshez etikai rendszerezést kapcsolunk s ennek megvan a maga jogosultsága. De nyilvánvalóan meg kell különböztetnünk egymástól a két etikai rendszerezést.

Nézzük meg még egyszer, mit jelent az egyes aktuális etikai rendszerezés. Először is azt, hogy az etikai értelem oly valamit értelmez, ami más rendszerezésekben is értelmezhető, sőt más rendszerekben kapott értelmére épül az etikai rendszerezés. Ez a jelenség külön fog foglalkoztatni. Az etikai rendszerezésnek itt szerepet játszó sajátosságát nem érinti. Mert az pl. hogy egy gyilkosság a tapasztalás rendszerében egy sereg ok-okozat viszonyban álló elem összefüggése, orvosi szempontból más, nemzetgazdasági szempontból más s még mint puszta valami, vagy mint félelmet kiváltó, vagy mint reagáló mozdulatot kiváltó egy szemléelőben, stb., stb. mind különböző egymással viszonylatban álló rendszerezés eredménye, az itt elhanyagolható. A tisztán etikai az etikai megítélés, mely az etikai rendszerezésből mint olyanból származik.

Látható azonban, hogy ép e származás mily distanciát jelent. Itt az egyes aktusban lévő aktualitás (nem mondhatom másképp, mint e tautológiával), amott a teljes rendszerezésben teljesen hiányzik. Helyette ott potentialitás szerepel. Ami itt formális, megítélészerű, kategorialis, az ott a rendszer állaga, eleme, szubsztancialis, ami itt konkrét egyes, az ott konkrét általános, ami itt lelki folyamat, az amott szellemi létezés, ami itt tételezett pragma, az ott tételező realitás. E különbségek mind a rendszerezésen belül esnek, de ott a képzelhető legalapvetőbb különbségek.

E különbségeket részletekben is megpróbálom tisztázni. A rendszerezés-egész nem lelki folyamat. Amíg minden egyes rendszerező aktus pszichológiailag leírható, addig az egész rendszerezés szellemi tevékenységét semmiféle pszichológiával nem lehet leírnunk, minden lelki megfigyelés számára megfoghatatlan. Az egyes aktust motivációk segítségével és azáltal, hogy intendált tárgy és az intencionális folyamat között pontosan leírható összefüggést állapítunk meg, teljesen világossá és áttekinthetővé tehetjük. Ily motivációnak vagy viszonylétesítésnek semmi helye sincs az egész rendszerezéssel szemben. Természetes, hogy az egyes aktus értelme sincs megfejtve a pszichológiai leírással; minden olyan filozófiai lélektan, mely ily feladatra vállalkozott, elvileg a legellentmondóbb és visszásabb feladatot tűzte maga elé. Az értelem az egyes aktust teljesen hozzáfűzi az egész rendszerhez s erről soha sem szabad filozófiai gondolkodásnál megfelelkezni. Kétségtelen, hogy az egész rendszerből az egyes aktushoz út vezet. De ezt az utat ép a különbségek által tudjuk kijelölni s itt a különbségtevéshez az is elég, hogy az egyes aktus pszichológiai leírással megközelíthető, míg az egész rendszerezés nem.

Mi tehát helye, hogy a lélektan nem tudja feltalálni? Helye nem a lélek, hanem a szellem. Nem konkrét egyes, hanem konkrét általános; úgy is mondhatnám, hogy a teljes rendszerezés ideaszzerű funkció, szemben az egyes aktussal. Oly jellegű a viszony kettőjük között, mint az idea-látás és tapasztalás közti különbség Platónál. Az idea Platónál is

konkrétum. Konkrét általános és absztrakt általános közti különbség Husserl által tökéletesen tisztázott; egyébként is a konkrét ideatio — úgy mint e kérdések általában — más helyütt újra foglalkoztat. E helyen a konkrét voltot nem vehetjük figyelembe. Azt kell csak hangsúlyoznom, hogy a teljes rendszerezésnek ideaszzerűsége érvényességjelleget ad. Nem létező, míg az egyes aktus két értelemben is az, — lefolyását tekintve egyik értelemben — egyes jelentésegészekben való megjelenését tekintve másik értelemben, hanem minden funkciója és tartalma ideafunkció, és idea-tartalom. Tehát csak oly tudomány számára megközelíthető, mely ideavoltra és érvényességre irányított, — a filozófia ideák tudománya. Az egyes rendszerezés aktus pedig konkrét egyesre váltása a konkrét általánosnak. Idea-egész áll minden értelem-egész mögött, amit az egyes rendszerezés kifejez.

Ez a szembenállása ideának és konkrét egyes esetnek leginkább nyilvánvalóvá válik, ha a teljes rendszert, mint egy egészet fordítjuk szembe az egyes rendszerezési aktussal. Az etikai rendszer meghatározhatatlan ily szempont szerint, nem határozott tartalmakra bontható komplexumként működik, hanem mint valami összeolvadó egység, melynek csak mint egésznek van szerepe, az egészen belül nem különböztethető meg semmi egymásból származó, vagy egymásnak alárendelhető tételezettség. Azt mondjuk, az etikai általában van itt előttünk. Míg ha az etikai rendszerről magáról van szó, a rendszerező tagokra bomlik fel, tételekre, értelemegységekre, melyek együtt adják a rendszert, s együttességükből kapják értelmüket, szembeállítva a teljes rendszerezést az egyes rendszerező aktussal, a teljes rendszer tételei, elemei egy egészé sűrűsödnek, egy szint kapnak, tartalmi differenciáltságukat elvesztik, az egész rendszer potenciálisan szerepel az egyes aktus aktuális voltával szemben. Világosan szeretném magam kifejezni. Ez a potenciálítás szorosan összefügg a teljes rendszer ideavoltával. Nem azt jelenti, hogy minden egyes eleme ne volna külön-külön a maga általánosságában konkretizálható.

Minden konkretizálással azonban, amint látni fogjuk, épen ideavolta szűnik meg. Ideális voltában szemben az egyes rendszerezéssel határozatlan. Csak egységében szereplő, határozott tartalmu, de nem határozott tárgyú.

A tartalom és tárgy megkülönböztetése, melyet itt felhasználok, Husserltől származik, s Zalaitól kapta elmélyített formáját. Tárgynak nevezzük e szerint mindazt az értelmet, mely egy tudati aktusban intencionált határozott egész. Minden tárgynak van tartalma, ami benne elgondoltatik, de a tárgy-volt még egy többlet a tartalmon; a tartalom a tárgy-voltban önálló egésszé, határozott aktuális, konkrét egyes létezővé alakult. A tartalom-volt tárgyiség nélkül kaotikus, a tárgy-volt adja egészét és rendjét. Az érzelem pl., amely csak érzet-tartalom, ilyen alakjában határozatlan, kvalitás szerint nem megkülönböztethető, kiérezhetetlen, csak mint valami van, mint «τὸ τί», de nem ez a valami itt. A gondolat is, míg tartalom, kifejezhetetlen. A tartalom nyersanyaga a tárgynak és mint ilyen különböző tárgyakká alakulhat, potencialis tárgy, de új folyamat az, amelyben tárgygyá alakul. E folyamatok leírásával a logika a legnagyobbszerű feladatot tudja megoldani, a tartalmi logikát megadni, azon törvényeket, melyek szerint a gondolkodás tárgyai kialakulnak. Husserl mutatja, hogy mily nagy eredményekkel jár ily logika, Zalai fenomenológiai észrevételei is felfedezészerűek.

Ilyen felfedezés, hogy minden tárgy kialakulásakor egy másik tényezőnek kell hozzájárulni a tartalomhoz. A tartalomból tárgy vagy más tárgy vagy más tartalom, sőt önmaga is mint tartalom hatása alatt lesz. A momentum, mely a tudatban kapcsolatba kerülve a tartalommal, azt tárgygyá alakítja a tárgyító momentum. A kapcsolat módja e helyen még nem érdekel. De a tárgyító momentum szerepét akarom új világlátásba helyezni s újszerű fontosságára rámutatni.

Az egyes rendszerező aktus aktuális volta egyszersmint tárgy-volt, a tárgy-voltot akartam elvi szempontból a pragma terminussal jelölni, mint amelynek még nincs annyi mellékértelme s nincs metafizikai fontossága, mint a realitás szó-

nak s a res terminusnak általában. A teljes rendszerezés potenciális voltával meg a tartalom-volt függ össze. A teljes rendszer minden egyes rendszerezéssel szemben idea, idea voltában potenciális, de potenciális volta is azt jelenti, hogy tartalom. Az egyes rendszerezés aktus a tartalmakon, melyekre irányul, új tárgyat épít. Az etika rendszerébe bevont e rendszerezéstől megfosztva más tárgyi egész. Tárgyi voltát, mely más rendszerezésekből származik, e rendszer értelme előtt levetette, pusztá tartalom, készen arra, hogy új tárggyá alakuljon. Az új tárgy, mint értelem-egész: etikai; etikai rendszerezés aktusban nyert értelem-egész, etikai tárgy. De a tartalom, amely anyagát alkotja, nem volt etikai; az etikaiság tárgyként alakul ki a rendszerezésben, aminthogy minden rendszerezés értelme tárgyként alakul ki. Ez a tárgyként kialakulás csak egy aktuális rendszerezésben történhetik. Azonban ezen aktuális rendszerezés mögött áll a potenciális, az egyes mögött az ideális, amely mint tárgyító momentum működik a maga pusztá tartalm-voltában. Az egyes rendszerezési aktusban nem szerepelhet a rendszer értelme mint tartalom, csak mint tárgy. De a rendszerezé-i aktusban értelmezett tárgy tárgyító momentuma az ott külsődlegesen, más rendszerezések residuumaként szereplő tartalommal szemben a teljes rendszerezés, az idea, mint tartalom, mint tartalma a rendszernek, mely itt tárgyként jelenik meg. Az aktuális rendszerezésben a teljes rendszerezés mint tartalom tárgyít idegen tartalmat. Ez a megállapítás fejezi ki különbségét a két rendszerezésnek és összefüggését egyben. Különbségét, mert mutatja az egyes rendszerezés aktuális tudati voltát, a teljes rendszer ideális tudati jelentésével szemben. Összefüggését, mert megmutatja, hogy az egyes aktus értelmet alkot, tárgyat alkot, míg a teljes rendszerezés ezt a tárgyalkotást lehetővé teszi. A teljes rendszer értelme működik, mikor az egyes aktusban a tárgyértelem kialakul, az elgondolt egész értelem ad annak a tartalomnak új tárgy-voltot. A teljes értelem az aktusban áthatja az idegen tartalmat, átnő vele és új egészé alakítja. Amennyiben az új rendszerezés a

tartalomnak új értelmet adott, a kialakult tárgy az új rendszer eleme; értelme, amint már mondtuk, az új rendszer értelme, a rendszer, amely tárgyítóan működött, határozza meg az új tárgyat. E különbségtevés nyújt módot, hogy visszatérjek arra az eltérésre, melyet az előbbi pontban az egyes rendszerezések között konstatáltam s melyet úgy fogalmaztam, hogy míg a filozófia rendszere egyes tényein, — most már mondhatom egyes rendszerezési aktusain, egyes tárgyain leírható — addig pl. a tapasztalás rendszere nem írható le a tapasztalás egyes tényein. Az egyes tényeknek, egyes elemeknek, egyes tárgyaknak értelmét az egyes rendszerezésben működő teljes rendszer adja s így ideálisan tekintve minden egyes tárgya egész értelmének hordozója. Azonban csak ideálisan tekintve, mert a teljes rendszer értelme, mint tárgyító momentum idegen anyaghoz, más rendszerezésekből származó maradékokhoz tapad. Ha egészen áthatja őket, a tárgy teljesen azonos a rendszer értelmével. De ha oly rendszerezés tárgyat, amelynek értelme nem hatalmasabb az idegen tartalomban foglalt értelmeknél, a tárgy megtartja híven az idegenséget egy kis részében az őt alkotó rendszerrel szemben, egy elemében távolodik tőle, máshova húz, máshova tartozik. Ez az elem lehet kisebb vagy nagyobb, kevésbé autochtonok az elemek, a tárgyak egy rendszerben, vagy inkább azok. S épen ez a kevesebbség vagy inkábbbság jellemző a rendszerezésre, adja karakterisztikumát. Az előbbi pontban vázolt feladatok elsejét ily értelemben tudjuk konkretizálni. Az egyes rendszerezések egymással való összefüggése és rendje, amelynek megvizsgálása első feladata a rendszerek tanulmányozásának, leírható azon viszonyon, amelyben az egyes rendszerezési aktusok állanak a teljes rendszerezéshez. Ezt a viszonyt nevezzük a rendszer szerkezetének vagy alkatának. A szerkezet vizsgálata a teljes rendszerelméletnek első feladata.

A filozófia rendszerében legbensőbb a viszony rendszer és a tárgyak között. A tárgyak legteljesebben, maradék nélkül olvadnak bele a rendszer értelmébe. De egy tárgy se

hordozza a rendszer egész értelmét s e tény következményeinek megvizsgálása az előbbihez tartozó feladat.

III.

A megkülönböztetések ezzel még nem teljesek. Az egyes rendszerezési aktusokban megjelenő tárgyat, pragmat, szembehelyeztük az egész rendszerrel, mint tárgyító ideával. Mint tárgyító idea a rendszer tartalomként szerepel, tagolhatatlan egész, elemezhetlen összefüggés, csak kvalitásban határozott, különben határozatlan, elmosott s csupán tárgyító funkciójában kap teljes értelmet. Azonban a teljes rendszer is felbontható teljes rendszerezéssé. Eddig a teljes rendszer és teljes rendszerezés megjelöléseket keverten használtam. Most különbséget kell köztük tennem. A teljes rendszerezés a teljes rendszerrel szemben annyit jelent, mint határozatlan tartalmat egyes határozott tárgyakká alakítani; a tárgyak a rendszer elemei vagy tényei s e tények lehetnek tételek vagy egyes esetek vagy egyes érzelmek a rendszerek különbözőségei szerint. Minden esetben azonban a teljes rendszer egyes tárgyak összessége, mint pl. az etika rendszere etikai tételeké és fogalmaké, az esztétikai rendszer esztétikai elemeké és így tovább.

Mi jogosít fel mégis a különbségtévéésre? Azt mondtuk: az egyes etikai rendszerezés-aktusban idegen eredetű tartalom áttárgyul az *egész* etikai rendszernek hatása alatt. Az így kapott tárgyak összessége se adná ki az etikai rendszert. De vannak tárgyak, melyek összessége kiadja. Nem minden rendszer írható le az egyes aktusaiban kapott tárgyakon. De minden rendszer leírható a maga tárgyain, különben nem is rendszer. Miben különbözik e két tárgy egymástól? E tárgyak mind nyilvánvalóan szerepelnek már olyankor is, mikor a rendszer idea-voltában tárgyítóan lép fel. Akkor elmosódtak, tartalmak, belevesznek az idea általánosságába. Azonban csak a beállításnak kell megváltozni, a rendszer-egésznek kell a tudat tárgyává tenni s elemei azonnal konkretizálódnak, maguk is tárgyakká válnak. Mi itt a tárgyító

momentum, az, amelyik egy rendszer tételeit, elemeit vagy gondolatait hozza létre? A tárgyító momentum megint csak a rendszer értelme lehet. Az egyes tételek értelmüket ép úgy a rendszerből kapják, mint a rendszerezési aktusokban készült tárgyak. Ez az értelem szökik előlünk. Már nem található fel a teljes rendszer egyes elemein, azok is általa tárgyulnak. Hol van tehát? Ha konzekvensen követjük eddigi gondolatmenetünket, mint tárgyító tartalmat kell keresnünk az egyes tétel-tárgyakban, melyekben a rendszer egésze összefüggő és összetartozó darabokra bomlik. De viszont maga ez, a rendszer értelme oly tartalom, melyet csupán önmaga tárgyíthat. Tárgy voltahoz nincs szüksége más tartalomra s e tekintetben független. Amint majd látni fogjuk, függetlensége nem abszolút: e tartalom tárgy értelme egy egyetemesebb s valóban csak önmagában minden befolyástól mentesen tárgyulni képes tartalom jelentés hatása alatt kapja meg határozott értelmét, veszi fel tárgykaraktérét. Relative azonban, a saját elemi darabjaihoz mérve független, öntartalmát tárgyító s így tárgyvolta különbözik a benne foglalt tárgyak tárgy-voltától s még inkább a bevonható kívülről származó tárgyakéitól. E különbség jelölésére foglaljuk le számára a «*realitás*» megjelölést. E tárgy res volta egyben realitás, mert minden pragma a belső, épúgy mint a külső belőle kapja tárgy-voltát. Ő a rendszer alkotó eleme. Mint tartalom tárgyítója minden elemének, mint tárgy, önmagában tárgyasodva, a rendszer egész értelmének hordozója. Ahogy a rendszer egység, mint egy tartalom tárgyítja és értelmet ad az általa bevont tartalmaknak, úgy a rendszerkörbe eső egyes tárgyításoknál, melyek eredményei a rendszer tételei és elemei, a rendszer értelme, mint tartalom működik tárgyítóan.

Hogy e folyamatot közelebről megvizsgálhassuk, két különböző irányú tárgyítást kell megkülönböztetnünk. Először a realitás tárgyítóan működik saját elemeivel szemben, ezt nevezzük objektív funkciójának, másodszor saját magával szemben (így alakul ki realitássá), ezt nevezzük szubjektív funkciójának. Az objektív funkcióhoz valami tartalomra

van szüksége, amelyen a tárgyítást elvégezhesse. Abban a tényben, amelyet példának választottunk, az etika egész rendszere etikai tárgyat alkotott oly tartalmakon, melyek más rendszerezések maradékaiként állottak előtte. Hogy egyes rendszerezések mily ily maradékot adó rendszerezésekre vonatkozhatnak s melyek e vonatkozások szabályai, összefügg ezzel a kérdéssel, hogy az egyes aktusok hogy viszonylanak a teljes rendszerezésekhez. A rendszerek szerkezete teremt vonatkozás-viszonyokat az egyes rendszerek között s amint látni fogjuk s amint természetes, egy kontinuális összefüggést határozott irányokkal létesít az egyes rendszerezések alapjául. Azonban a kérdésnek van más oldala is, az, amelyikről itt beszélünk. A rendszerezések önmagukban nézve arra készítetnek, hogy tényeiket elválasszuk a rendszertől, melynek a realitás a reprezentánsa. Itt nincsenek többé idegen rendszerezések tartalmi maradékaik, határozatlan tartalmak a tudatnak, melyek új tartalom hatása alatt alakulnak tárgyakká. Itt csak a rendszer-reálitás és az egyes elemekben foglalt tárgyak állnak szemben egymással. Mily tartalom az, melyet a rendszer-reálitás, a végső értelem, e végső tartalom tárgyít? Amit egy rendszer egyes tételeinek vagy egyes elemeinek nevezünk, amik hordozói a rendszer sajátos értelmének, amik tehát tárgyak, kialakulva a rendszer értelmének, mint tárgyító momentumnak hatása alatt, milyenek ezek csak tartalmi szövetüket tekintve, mi bennük hordozója a tárgyvoltnak, a rendszer-értelemnek, mi testük, mi szülte őket s az öntudat mily erőinek teremtményei?

Nem származhatnak kívülről, tehát a rendszer-reálitás mivoltával függnek össze, mint tartalmak is, nemcsak mint tárgyak. Itt van tulajdonképen megint a legnagyobb nehézség a megoldásban, amit megint filozófiai érzékkel inkább csak megközelíteni lehet, mint diskurzív logikailag felbontani. A rendszer-reálitás oly tartalmakkal szemben lép föl tárgyítóan, amelyek saját tartalmának részei, egyes tartalmi részeivel szemben, mint egész tartalom végzi objektív funkcióját. Amit itt mondani akarok, nem

végleges és nem pontos, csak ép a jelzett megközelítés kedvéért mondom. Ha az etika realitása a *jó*, az esztétikáé a *szép*, a rendszerek egyes tényeiben a rendszerrealitások önmaguk egyes tagolható részeit tárgyítják, mint tárgyításra szoruló tartalmakat. Mondom ez nem így van pontosan s nem az itt felsoroltak a realitások. Azonkívül a helyzet rendkívül komplikált a különböző rendszerértelmek egymásba játszása folytán. A *szép* és a *jó*, mint rendszerrealitás szükségképen bomlik határozatlan tartalmi darabokra, színtelen és értelmetlen töredékekre, melyekkel szemben egész tartalma lép föl tárgyadóan. Oka pedig e jelenségnek az, hogy a rendszerrealitás legalább is saját rendszerében jelenik meg. Ez a gondolat, amely rendkívüli nehézségeket tartalmaz, oly természetes. A rendszerrealitás, az a tartalom vagy tárgy, attól függ, mily irányból nézzük, mely a rendszerértelem hordozója s ezen értelemnek átadója egyrészt a rendszer elemeinek, másrészt a rendszerbe bevont idegen tartalmaknak, maga éppen rendszer. Tehát *mint rendszer a maga rendszerében van*. A rendszer értelme pedig önmaga rendszerében ez értelemnek még mint tartalomnak bomlását, tagozódását okozza. Minden rendszer sajátos realitása ezen tagozódás sajátosságát is magában foglalja, e tagozódásban is kifejezésre jut. Az így nyert tartalmi részlegekkel szemben lép föl az egész realitás, mint egy tartalom tárgyítóan s eredményezi a rendszer tényeit, tételeit, melyek mint külön tárgyak lépnek föl a rendszeren belül. A rendszerrealitás, miután rendszer, létével együtt egyben saját rendszerében is áll. E bennállás által idegenül helyeződik szembe saját tagolt darabjaival, melyek szükségszerűen származnak belőle s végzi velük szemben objektíváló funkcióját. E kettősséget jelzi a rendszer és rendszerezés megjelölés kettőssége. A realitás, a rendszer, saját rendszerében állva azonban egyben rendszerrel ruházta fel magát, felöltözteti, rendszerezíti, ami ily tagozódáshoz vezet. A realitás kiválasztása a rendszeren belül választja el egymástól a rendszert és rendszerezést. E két jelölést azért használhatuk eddig elegyesen, mert egyik értelemben ugyanazt jelenti.

Különböző csak azáltal, hogy minden rendszer egyben legalább önmagát rendszerezi.

Ép e tényállás elképzelése, e gondolat utánacsinalása legnagyobb nehézsége az összes filozófiai rendszereknek, melyek részletesen kifejtendő okokból alapvetően mutatják mindazon tulajdonságokat, melyek a többi rendszereken kevésbé szembeötlőek. Fichte rendszerében legnehezebb az alaptétel identitásának s mégis tagolhatásának elgondolása, az hogy minden külső elem nélkül öntevékenységében termékenyülhet diskursivan a rendszer elemeivé. Szerinte a filozófiai rendszerezés realitása a pusztá tételezés. De a pusztá tételezés nem halott, nem merev abstrakció, nem száraz maradék, tehát tételez is s ezen önmagával való azonosságából származik minden mássága, amint egyes tételekké tagozódik. E másságával szemben lesz újra rendszerező s így épül tézisek s antitézisek során minden szintézis. Hegel filozófiai rendszerének realitása az abszolút tudat, a Geist s benne az abszolút fogalom. De a tudat lényében tud, s a fogalom felfog, elemekre tagolja magát s ezen elemeket újból tárgyítja, így áll elő a sein, anderssein és fürsichsein hármassága. Minden filozófia így elsősorban rendszer s ha nem is törekszik arra, mint Fichte és Hegel tudatosan, hogy a rendszer lényege és mivolta azonos legyen a rendszer ábrázolásával és menetével, hogy menete egy legyen egészével, ha mint Spinoza geometriai módja a filozófiai rendszert merőben idegen menethez kapcsolja is, rendszer-volta meg kell, hogy jelenjék abban, hogy realitása önmagát rendszerezi, mint Spinoza substancíája, (mert szerinte csak a substantia független és önmagában való) s hogy e rendszerezésben nyert elemei hordozói azon értelemnek, melyet az egész realitás, mint tartalom, tárggyá tevésük által ruház rájuk.

Ép ezért a rendszer és rendszerezés, — megfelelően e kettőségnek mindig két oldalú. Amikor azt vizsgáltuk, hogy a rendszer idegen tartalmakat tárgyít, láttuk, hogy ezen aktuális szereplése a rendszernek kategóriális, oly materián, mely más rendszerekből származó. De ez csak azt jelenti, hogy minden rendszerezésen belül a rendszerezés probléma

megismétlődik. Abban a rendszerezésben, melyből tartalmát magával hozta, csak ugyanazon kategória probléma ismétlődik, mint ebben, melyben a kategóriának materiája. A kategóriával szemben a teljes rendszerezés azonban úgy állt, mint substantia, a maga lehetőségében, mint minden konkretizálás és ideatio lehetőségének egysége. Ha innen jelenlegi problémánkra megyünk át, látjuk, hogy a realitásban, e substantiában, a kategória azonos materiájával. Lasknak rendkívüli nehézségeket okozott a kérdés, mi teszi a lehetőségében egységes őskategória differenciálódását konkrét egyes kategóriává, mihelyt aktualitásába megy át. Ezt a differenciálódást a materia differenciáltságával akarta megmagyarázni, ami lehetetlen volt s aminek ellentmondáshoz kellett vezetnie. Az őskategória materiája önmaga kategóriájában állva, differenciálódik s önmagának mint substantiának hatása alatt alakul tárgyakká. Ebben az értelemben tárgy a kategória és kategóriaanyag egysége. A rendszer pedig mindig e kettősség: substantia-volt és kategória-volt összefüggése, substantiális és kategóriális. E kijelentéssel nem mondunk mást, mint mondottunk a fentebbi fejtegetéssel. Csak módot nyerünk vele, hogy a rendszereket egyszersmind átvigyük a kategória tanra s hogy e kettősséget, mely a realitás substantiális voltában, s a tagozódás kategóriális voltában rejlik, egyszersmind úgy is fogalmazhassuk, hogy minden rendszer a benne foglalt rendszerezéseket tekintve metafizikai és logikai egyben. E fogalmazásra csak ellentétes vélemények szempontjából van szükség. Nem gondolom, hogy minden rendszerben két rendszerezés van. E kettősség csak momentum kettősség, két irány az egységen belül, mely a rendszer egységében összeolvad s csak ép a rendszerezés tulajdonságainak jellemzéséhez mint két irányt megkülönböztető motívum használható.

Hátra van még azonban a rendszer szubjektív funkciója, amely révén a rendszer, mint tartalom, önmagát, mint tartalmat tárgyítja. Hegel híressé vált követelménye, hogy a substantia a filozófiai rendszerben egyben szubjektum

is legyen, ezt jelenti. De lehetséges ez? Közvetlen úton nem, közvetett úton igen. Közvetlen úton csak úgy volna lehetséges, ha a rendszerrealitás, felléphetne sajátmagával szemben, mint tárgyító tartalom, anélkül, hogy saját rendszerében állna. Saját rendszerében állva elemekre tagolja önmagát. De saját rendszerén kívül állni, — ez ellentmondás a jelzőben. A jelzőben igen, de nem a tényben (*in adiecto, non in re*). Minden rendszer realitás sajátos rendszert jelent, így a rendszeralkat visszavonatkozatható a realitásra, a realitás típusát határozza meg. De a rendszerrealitás kilépve rendszeréből nem szűnik meg realitás lenni. Igaz, hogy így elveszti különségét, elveszti tárgy voltát, egybeolvad más realitásokkal új egészbe, — de nem veszti el realitás voltát. Csak az egyébként szereplő realitások helyére lép a realitás, a sok helyére az *egy*, a függők helyére, a *független*, a relatívak helyére az *abszolútum*. A kategória hierarchia helyére, mint Lask gondolta substantia hierarchiát, realitás hierarchiát állíthatunk. Az abszolút realitáshoz e hierarchián keresztül jutunk, s megközelítése megismétli a filozófia gondolkodás ugyanazon nehézségeit, melyekkel eddig talákoztunk. Az abszolút realitásra az egyes rendszerrealitásokból csak következtethetünk. Ha a substantia tényleg szubjektummá válhatik, mint Hegel kívánta a maga rendszerétől, lehet a rendszereknek rendszere, — a rendszer, melynek realitása tárgyítóan működik minden rendszer tartalmával szemben s alakítja azt realitássá, míg maga egyben tárgy és egyben tartalom, egyben minden tagozódás és minden egység.

Az abszolút realitás e fogalmában ellentmondás van, mely ily módon felállítva megoldhatatlan. Vagy végső e realitás s akkor nem állhat rendszerben, de akkor nem is jut önmaga tartalmi tagozódásához s így nem kap elemeket, melyeket tárgyítva az egyes rendszerrealitásokat előállíthatná. Pedig Hegel filozófiai rendszerrealitása, az abszolút fogalom, átesik ezen az öntevékenységen; a substantia, ha szubjektum, tétlen szubjektum és nem lehet semmi fejlődése, se léte. Épen túl metafizikaivá válik a realitás, ahelyett, hogy kevert lenne s ez a rendszer nagy ellent-

mondása, nem kevertsége, mint Zalai állítja. Viszont, ha az abszolút rendszer maga is rendszerezésben álló, tagozott, — akkor realitása nem végső realitás.

Nem is rendszerek rendszere a filozófia, hanem minden rendszer alapja, ahogy Fichte látta élesen, bár nem eléggé általánosan. Mondottuk, hogy a filozófia az egyetlen rendszer, mely mindazon tárgyakon, melyeket egyes aktusaiban létesít, leírható. Ami a filozófia tárgya lehet, az egyben a filozófiai rendszer ténye is. E viszony pontosabb kifejezésére majd pontosabb kritériumokat is találunk. Mert amint látni fogjuk a rendszerek szerkezeténél, minden rendszerben ép a rendszer értelmének megfelelően más lesz a viszony a rendszer elemei és a rendszer egésze között. A rendszer értelme saját rendszerében állva bizonyos távolságokat létesít az egyes tárgyak és a rendszerértelme között. A tapasztalás rendszerének összes tényei sem adják a tapasztalás rendszerét, mert a tapasztalás rendszerének realitása a tapasztalás rendszerében tagozódva oly elemeket tárgyít, melyek együtt nem adnak kontinuumot, melyek között hiatusok maradnak, s épígy hiatusok, csak különböző nagyságúak, a különböző rendszerekben. Ezeket a hiatusokat a filozófia rendszeréhez mérjük, a filozófia rendszere adja a méréshez az alapot. Amennyire távolodik egy rendszer a filozófiától, annyira növeli e szakadékot a rendszer egyes tényei között. Ezen szakadékok növekedésbeli sorrendjének vizsgálata tehát egyben tárgyilagos szempontokat nyújt a rendszerek szerkezetének tanulmányozásához.

Csakhogy, amint láttuk, minden szerkezetnek hordozója a rendszerértelme, a realitás, mert éppen a realitásnak önmagában mint rendszerben állása konkretizálja a távolodását a rendszer egyes elemeinek egymástól. Ha tehát a szerkezetet leírtuk, visszakövetkeztethetünk belőle a realitás típusokra. Ezt a visszakövetkeztetést vizsgálom meg dolgozatom második részében s vele együtt a realitás típusokat. Ezek a különböző típusú realitások kikövetkeztethetővé teszik a filozófiai rendszer realitását, amennyiben szerkezeteik a filozófiai rendszer szerkezetéhez mérhetőek. A filozófiai

realitás alapvető volta ily visszakövetkeztetéssel természetesen kimutathatatlan — de kimutatható egy meg-gondolással.

Minden rendszer értelme meghatározza a rendszer szer-kezetét vagy alkatát. De ép emiatt a rendszerekben a szer-kezet és realitás nem azonosak egymással. Innen van minden rendszerezés relativ lezáratlansága. Lezárt csak a filozófia rendszere, mert a filozófiai rendszerezés realitása és szerkezete azonos. Minden rendszer a benne rejlő ellenmondásnál fogva a filozófiai rendszerezés felé mutat, hol ezen ellen-mondás megszűnik. Minden rendszer realitása ezért a filozófiai realitásra utal, mely az ellenmondás feloldásának helye. Ez az odamutatás, ez az utalás az egyes rendszerek nyelvén kifejezhetetlen, csak a filozófiában tárgyul, csak a filozófiai gondolkodás tárja fel, teszi értelmes egésszé. A filozófia nem a többi rendszerek realitásának rendszere, hanem ezen utalások rendszere, a tartalmak, melyeket realitásával tárgyít, ezen utalás-tartalmak. Először az egyes rendszerek realitásait kell összemérnünk szerkezeteikkel, s a bennük levő tovább-mutatás tárgyítása a filozófia. Így nem a rendszerek rendszere, hanem a legalapvetőbb rendszer, az egyes rendszerezések tőle való távolodása teszi lehetővé a hozzávaló visszatérést. Így amellet, hogy legalapvetőbb, legegységesebb is. Minden lehetséges rendszerezés mélyén rejlik s minden lehetséges rendszerezés feléje mutat, rajta indul, hozzá törekszik, — mint Hegel kívánta, hogy a filozófia kör legyen, mely önmagába visszatér.

A filozófiai rendszer egyetemes, de nem rendszerek rendszere, nem abszolút rendszer. Realitása abszolút realitás volna, ha tárgyítását önmagán kívülről kaphatná. De a filozófiai rendszer realitásának tárgyítását önmagán belül kapja s csak így — e korlátozással — oldható meg a Hegeli postulatum. Önmagában tárgyul, mert szerkezete, — elemeinek egymással való összefüggése, mely azonos értelmével, — teszi tárggyá ezen értelmet. A különálló tételek sora, azaz tárgyai diszkurzív különállásukban alakítják az egy tartalmat egy tárggyá. Tehát a filozófiai rendszer idea-tartalma mű-

ködött tárgyítóan az egyes aktusokban s most az itt keletkezett tárgyak működnek tárgyítóan a rendszer tartalommal szemben. Filozófiai szempontból a jelenség annyiban is új, hogy most tárgy működik tárgyítóan tartalommal szemben, nem mint eddig láttuk, tartalom. (Zalai leír ily jelenséget öntárgyításra, de nem állapítja meg, hogy ez a filozófiai tárgyítás lényege.)

A filozófiai tárgyítással létrejött tárgyak azok, amelyek tartalma az egyes rendszerek bezáratlanságában rejlő utalás a filozófiai rendszer felé. Ennek a helyzetnek két következménye van. Először is, míg valamennyi filozófiai rendszer értelme, mint tartalom, mint minden tételének értelmét adó alapvizió ugyanaz, a kölcsönhatás révén, minden rendszer értelmének eme csak pusztá vizióban szuggerálható, minden tárgyítástól mentesen csak utánélhető tartalma a tárgyításban, eltérően hangsúlyozott momentumok hatása alatt tárgyasulva, egymástól különböző realitásokká válik. S ezért nincs csak egy filozófiai rendszer, hanem filozófiai rendszerek. A filozófiai rendszerek több volta a filozófia belső tárgyasulása által jön létre. Míg a többi rendszerekben a rendszer tartalom határozatlan, a filozófiai rendszerben a rendszer realitása, mint tárgy az. Nem rendszer-tartalmukban különböznek egymástól az egyes filozófiai rendszerek, hanem a tartalom tárgy voltában, a belső tárgyulás leírása leszarmaztathatja közös tartalomból a filozófiai rendszereket. Ez a feladat csak kijelöltetik e dolgozat folyamán, egyébként egy külön dolgozat tárgya, az egyetemes rendszerelmélet egy külön fejezetéé.

Másodszor következik, hogy a filozófiai gondolkodás két irányú. Amennyiben alapja minden rendszerezésnek, rokonfajtájú velük. Amennyiben azok feléje mutatnak, ő rá utalnak, — teljesen más fajtájú. Ahol az egyes rendszerek túl mutatnak magukon, ott a filozófiai vizió kezdődik. A kiinduló filozófiai rendszert, amennyiben tudatunk, minden rendszerezésének értelme rajta alapul, kikövetkeztethetjük konkrétan. Ami felé minden rendszer értelme irányul, a felé a tudat csak mutat határozatlan tárgyiban, tartalmi

benyomását kelti föl valaminek, amihez nincs kategóriális átmenetünk. Az a valami nem rendszer és nem közelíthető meg rendszerező tudatunkkal, mert nem tudunk következtetni rá. A filozófiai rendszer egyetemes, de mindamellett utal arra a rendszerezhetetlenre, melyből rendszerértelme származik, a tárgyatlanra, mely tárgyi voltának ideális helye. Az abszolút realitás megjelölés tartalmatlan, mert nem tudunk rávonatkozó tartalmainknak tárgyiságot adni. De a filozófiai realitás csonka nélküle s egy nagy kívánása annak, aminek csak jele, nem mása. A filozófiai realitások sokfélesége azonos a filozófiai rendszer-tartalom határozatlanságával s így közelíti meg azt, aminek egy filozófiai rendszerben sincs neve, s ami neve van, az nem rá vonatkozik, csak a helyét jelöli meg.

Minden filozófiai rendszer számára tehát van egy pont, ahol megszűnik konkrét rendszer volta, ahonnan tovább csak kilátás nyílik, ahol megindul útja a vízióknak és a vízióérzéki ábrázolásának. E vízió azonban teljesen biztos és határozott, mert a filozófiai rendszer tartalma egy és szükségzerű, és határozott és kikerülhetetlen. Tárgyvítása a rendszeren belül történik s itt a konkrét objektív értelem nagy eltéréseket mutathat. Amit azonban gondol, a tartalom, amelyre vonatkozik, minden lehetséges értelem számára ugyanaz, — abszolút tartalom, melynek objektiválása végtelen feladat, de melynek tartalma karjainkba hulló ajándék, tiszta elragadtatás és derű, folytonos közellét és összeolvadás, minden rendszerben és rendszerezésben egyaránt jelenlevő, egy és egyetemes, amint Spinoza állította.

IV.

Még egy szintézis van hátra, az utolsó, e dolgozat számára az utolsó lépés. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy minden meggondolásunknál a konkrét öntudatról van szó. Összes megállapításunk általában a tudatra vonatkozik, de e tudat konkrét általánosságára s így az egész dolgozat ezen általánossága folytán épül minden lehetséges rendszerezés

főlé. *A tudatra vonatkozik általában:* ez különbözteti meg minden tudománytól, melynek témája, a konkrét egyes tudat, de nem különbözhetik konkrétságában. Általánossága a lényegáltalánosság (Wesensallgemeinheit), mellyel egyedül lehet a tudat ideaszzerűségét megközelíteni. Eddig a rendszerek ideaszzerűségéről volt szó, szemben az egyes konkrét rendszerezési aktusokkal. De eddig is világosnak kellett lenni, hogy a rendszerek ideaszűrsége csak a tudat általánosságából s evvel együtt konkrét mivoltából nézve bír értelemmel. A tudat mivolta lényege minden filozófiának, nem abban a gyerekes értelemben, hogy tudatunk nélkül nincs filozófia, aminthogy semmi tudatos se lehet, s így legalább is elengedhetetlen feltétele minden értelmes gondolatkozásnak. Hanem abban az értelemben, hogy minden filozófia alaptémája a tudat, ennek törvényszerűségeiben, természetes hatalmában, fejlődésében, menetében és ideális létében van a filozófia léte, jogosultsága és ereje.

Evvel határozottan, a Hegeli fenomenológia álláspontját vallom a filozófia álláspontjának. A tudat konkrét lehetőségére mindazon fejlődési fokozatoknak, mindazon stádiumoknak, melyek mint egyes rendszerértelmek jelennek meg belső életének hű külső másaként. Tényei irányából tekintve rendszerezett egész, másik irányból nézve elképzelhetetlenül gazdag kaosz, abszolút tartalom, végtelenül tökéletes lehetőség, az egész létezés és egész érvényesség, a végtelenség maga, mint konkrétum és egyetemesség. Hegel a fenomenológiában leírja, hogyan lesz a közvetlenül tapasztaló tudat a filozófia tiszta tudatává, önmaga ereje által, önmaga útján, mint élve filozófiai, s hogyan áll önmagára építve, tiszta filozófiai alany volta előtt, egész tartalmával mint tiszta filozófiai tárgy. E dolgozat szempontjából a következőket mondhatjuk: a közvetlen rendszerezésekben szereplő tudatból átmenet visz a konkrét általános rendszerező tudatig, melynek nem a rendszertárgyak, hanem a rendszerrealitások közvetlen tárgyai. Ő maga rendszerezetlen, de ereje minden lehetséges rendszerezés minden lehetséges határán túl hat. Ő maga rendszerezetlen, de ideaszzerű, mint valamennyi

rendszeregész, s e két sajátosságát összefogva, a filozófia az alapvető rendszer, de a tudat a rendszerek rendszere, mely a maga mivoltában ábrázolhatatlan, csak az egyes rendszerekkel szemben való funkciója tárgyalható. A dolgozat utolsó részének feladata megmutatni az átmenetet a rendszerezésekből a tudathoz.

E célból be kell vezetnünk a rendszerépítettség megjelölést. Eddig minden rendszerezési aktust a maga különállásában tekintettünk, hozzárendelve oly jelentésegészhez, mely minden más jelentésegészre való aktuális ráirányozottság nélkül tekinthető. Miután tekinthető önállóknak és függetlennek, a rendszer szempontjából az is. De mert épen tekinthető minden más jelentéssel való összefüggés nélkül, következik, hogy ez az összefüggés megvan. Valóban a harmadik fejezet első kérdése az lesz, mily értelemben van önálló tételezés, s mit jelent az önálló tételezés megszüntetése. Látni fogjuk, hogy ezen megszüntetés az egyes rendszerezések értelmét érintetlenül hagyja, csak egymásra utalásuk által új egységet s evvel együtt új aktust teremt. Ez az új egység nem új rendszer, ez az új aktus nem új rendszerezés, *az összeolvasztott rendszerezések nem adnak új rendszerezést, s épen ezért új összefoglaló rendszert sem*, a mögöttük álló realitás, melynek az egytetemesítés értelmét köszöni, a tudat.

Minden rendszerezés a tudatban történik. De a tudat mint realitás a maga értelemadó funkcióját *kizárólag abban az egységben juttatja kifejezésre, amelyben a rendszerezések összefüggnek*. Oly fontos gondolat ez, hogy felfedezése Kant által rányomta bélyegét egész gondolkodására. A tudat apperceptív egysége, mint Kant nevezte, lett gyökere és forrása számára az értelem egész tevékenységének s nyújtott módot az értelem formális képességeinek ábrázolására. Így használva a gondolat egyoldalú, mert nem vette tekintetbe, hogy a tartalmak, a jelentésegészek, melyek ily egységben megjelennek, szintén a tudat tartalmi, rendszerezési értelmek, s nemcsak az egység származik onnan, mely összefoglalja őket. De kopernikusi tette mellett e felfedezése Archimedes-i, mert azt a pontot fedezte fel, ahol a tudat

közvetlenül vonatkozik tárgyaira. Ezt a szilárd pontot, melyen megállva mindakettő egymástól elmozdítható.

Láttuk, hogy minden egyes rendszerezési aktus eredménye a tárgy, melynél tárgyítóan idegen tartalommal szemben a rendszer értelme működik. A tudat egységénél fogva az egyes aktusok mindig bizonyos egységben együtt lépnek föl. Ezen együttességben a tudat, mint realitás jut kifejezésre. Itt ily rendszerezési aktus-egységek eredménye nem tárgy, hanem dolog. Ahogy minden rendszerezési aktus intencionált tartalma tárgy, úgy minden rendszerépítettsége dolog. A dolog tudati egészében egyes aktusok tárgyai épülnek össze. A közvetlen tapasztalás rendszerében pl. dolog minden tapasztalható tény, — a testek, a közönséges értelemben vett tárgyak, minden megjelöléshez fűzött komplex tartalom. Az etika rendszerében minden etikai jelenség és tény és így tovább. Minden dolog tartalma kianalizálható egyes tárgyakká s megkereshető a hozzájuk tartozó tárgyító rendszerezés. Így a tapasztalás rendszerében minden tény egyaránt szerepel konkrét egyes és absztrakt egyes voltában: ez a fa itt, egyben a fa általában. A dologítás minősége szerint ugyanazon tartalmi elemekből álló egész tolódik két véglet között. Vagy az absztrakt egyes összefűzi az absztrakt általánost a konkrét egyessel, így egy cselekedet mint etikai egész egyben absztrakt általános és konkrét egyes. A dolog egysége ép a tudat egysége, mely mindig különböző módon simultán összefogja a lehetséges együvé tartozó, csak analitikusan elválasztható elemeket.

Ez a rendszerezés egység azonban nemcsak ily módon áll elő, hogy a dolog különböző irányú rendszerezések metszőpontjában áll, melyek mindegyikéhez és mindegyikéből a tudat számára kontinualis az átmenet. Nemcsak ily ugyanazon tudati tartalomra alkalmazható különböző szempontokról van szó, hanem arról a tényről, hogy minden egyszerűnek és eleminek látszó tudati tartalom nem tárgy, hanem dolog, a tudat előtt úgy áll, mint belső rendjében meghatározott tárgyi építettség, határozott számú tárgy, határozott rendű egymásba tartozása. Ennek a rendnek megjelölésére viszony-

latokat és összefüggéseket kell keresnünk. De anélkül is nyilvánvaló, hogy minden rendszerezés -egység konkrét dolgaiban bennfoglalt, tehát határozott helyre rendelt jelentésegészek találhatók. Pl. a közvetlen tapasztalás rendszerének dolgaiban a tulajdonságok, melyeket a régi metafizika is osztályozott lényegességük szerint és a szubstanciának alárendelt. A közvetlen tapasztalás rendszerében tudott tény egy sereg jelentés egész építettsége, még pedig oly módon, hogy az alá- és fölérendeltségi viszony az építettségben szükségszerűen kijelölt s minden önkényességtől független.

Az aristotelesi logikában leírt fogalom eszerint dolog, nem tárgy. Igaz ugyan, hogy a fogalom terminus rossz mellékértelmet kapott a pszichológia és logika azon összekeveréséből, mely sok évszázadokon át uralkodott. Eszerint fogalom csak az absztrakt általános tudati tartalom, nem az a konkrét egyestől a konkrét általánosig menő tudati képletek egyike sem. A megkülönböztetés pszichológiai eredetű és logikailag értelmetlen. Logikailag, amint látni fogjuk, minden dolog, mint tudati egész, azonosítható a fogalommal. A megjelölés historiai tartalma, amennyiben használható, a dologi egészek egy sajtóságos körére vonatkozik. Mindenesetre a fogalom konstruált, szekundér elemekből álló, levezetett. Építettségének elemei a tárgyak, építettségének szabályai csak akkor vezethetők le, ha meggyőződünk róla, hogy szerkesztett alakulat, hogy kategóriális építettség s így nem tárgyalható közvetlenül, a rendszerezés tanának csak végső fejezetei vonatkozhatnak rá.

Olyannyira, hogy e dolgozat keretében a dolog-fogalom tana nem is készülhet el, a rendszer építettségét csak a rendszerezések szempontjából tekinthetjük, egyenként a vele való foglalkozás kívül esik e dolgozat körén. Oka ennek a következő:

Rendszerépítettségnek csak a homogén rendszerezési aktusok egységét nevezhetjük, csak az egy rendszerbe tartozó tárgyak dologi összefüggését. Más eset nincs is. Mert az egyes aktusban egy rendszer tartalma tárgyít idegen

rendszerezés tárgyaiból származó tárgyi voltuktól megfosztott tartalmakat. A rendszer építettség esetében már most ahogyan a rendszer egyes tárgyai összeolvadnak, összeolvad általuk mind az a tartalom, mely külön-külön kapott bennük tárgyi voltot. Tehát tartalmak lépnek egymással viszonyba, hatnak egymásra anélkül, hogy tárgyítóan lépnének fel egymással szemben. E tények vizsgálata egy külön disciplina feladata, melyet jelentéstannak nevezünk. E jelentéstan nélkül a kérdés megoldhatatlan. Rendszerezéstan nélkül a jelentéstan kérdései nem is fogalmazhatók, de egy bizonyos fokon túl a rendszerezéstan kiépítéséhez feltétlenül szükség van a jelentéstan eredményeire.

Ugyanúgy még egy külön kérdéskör lép föl a rendszerépítettség kapcsán. Minden egyes rendszerező aktus kategóriális. Mögötte szubstanciálisan a rendszer egésze működik, s ezért gyakran léphetett fel az a látszat, hogy a tárgy-egész leszármazott szubstanciából s ahhoz képest akcicens. Ahol metafizikában ily állítással vagy gondolatmenettel találkozunk, mindig könnyen kimutatható a félreértés, melyen a gondolat elsiklott. Aristoteles azonban egészen tisztán látott s a «τὸ τί ᾗν εἶναι» értelmének kifejtése, úgy gondolom, visszavezet a szubstancia ily rendszerezésbeli szerepéhez. De a rendszer építettség esetében, ahol a dologi egész származik, tényleg beszélni lehet származásról. Hiszen minden egyes aktus mögött a rendszer ugyanazon értelme tevékeny. Ugyanazon realitás határozza meg minden aktus értelmét s az aktus tárgyának különbözőségét a rendszer többi elemi tárgyaitól. Az összefüggés az egyes aktusok között a rendszeren belül történik, de pusztán a rendszer eddigi sajátosságainak ismerete alapján nem magyarázható meg. Itt t. i. tárgyak lépnek fel egymással szemben, anélkül, hogy új tárgyi alakulatok alakulnának, illetőleg nem alakulnak pusztán a tárgyak egymásközi viszonya alapján. E jelenség vizsgálata a szigorú értelemben vett kategóriatan feladata. Így jelenlegi feladatunk keretébe csak azon jelenségek tartoznak, ahol tárgynak tárggyal, tartalomnak tartalommal, vagy tárgynak tartalommal való viszonyából új tárgy áll elő. Tartalomnak

tartalommal való viszonya, ahol ily új alakulat nem áll elő, a jelentéstan, tárgynak tárggyal a kategóriatan problémája. Természetesen jelentéstan is, kategóriatan is e dolgozat folyamán közvetve előfordul. Lehetetlen is volna teljes kimaradása, mert hiszen minden tárgyalakító aktus, amint már kimutattuk, új jelentés egészét teremt, s a tárgyítóan szereplő értelem-egész a tárgyban részben mint kategória szerepel. De minden tárgyalás mód egy bizonyos beállított-ságot követel meg, megköveteli, hogy a gondolkodás egyszerre csak egy értelemben tekintse témáját. Így az igazság egy részét nyújtja csupán, mely rászorul a kiegészítésre. A teljes kiegészítést az összes gondolatmenet együtt adhatja meg, ebben az esetben a filozófiai rendszerezéstan, jelentéstan és kategóriatan együtt. Miután összetartoznak, mindegyik diszciplína foglal magában a többiből elemeket. De a rendszerezéstan értelme szerint az első diszciplína a három közül. Lask a katagóriatanon kezdte s így egész kategóriatana meddő maradt. Ami nála az őskategória tömeg, amiből anyagi differenciáltság révén az egyes kategóriaköröket, sőt egyes konkrét kategória típusokat le akarta vezetni, ugyanaz, mint amit rendszer realitásnak ismertünk fel. A hierarchia, melyet gondol, realitás hierarchia, nem kategória hierarchia, s mindaz, ami megállapításaiban felfedezés, csak indirekt érinti a tényállást, annyiban t. i. amennyiben a rendszerrealitások egyúttal tényleg utalnak kategóriális különbségekre. A két jelenség összefügg egymással s ezt különösen hangsúlyoznunk kell az ilyen elkülönített tekintésmód esetében. De egyik mégsem nézhető a másik helyett, sőt nem nézhető addig, míg pontosan nincs megkülönböztetve a másiktól, mert különben épp a kategóriatanra egyedül és sajátosan jellemző jelenségek maradnak felfedezetlenül. Helyette az egyetemes és teljes rendszerösszefüggés hiánya és a konkrétság hiánya lép fel. Egyenesen tragikus, hogy a filozófiai kategóriák felfedezője egyetlen ily kategóriát sem tud megnevezni. Husserl jelentéstan a legnagyobb fontosságú; e dolgozat hozzávaló viszonyáról később alkalmunk lesz részletesebben beszélni.

Nagyarányú gondolata viszont Lasknak, hogy a fogalom és ítélet tana csak a kategóriatanra épülhet. A fogalom dolog nem tárgy, rendszer építettségben áll elő, s így szerkezete és építettsége jelentéstanilag és kategóriatanilag magyarázandó. E dolgotban a rendszer-építettség pusztán azért szerepelhet, mert a kategóriálisan összefonódott aktusok ténykedése a jelentésileg összeolvadt tartalmakkal szemben rendszerező, ha nem is eredményez e rendszerezés új momentumot; az elemek egysége a dologban a tudat egysége: ez az új realitás.

Csak néhány megjegyzés révén gondoljuk még meg e gondolat következményeit. Minden rendszer konkrétságában dolgokból áll, nem tárgyakból. Tárgyak éppen a primérek, melyekből a dolgok leszámaztathatók. Tehát minden rendszerhez szerkezetén és realitásán kívül egy forma is tartozik, a tudat egy bizonyos egységesítési módja. Ezen egységesítési mód a tudat apriori birtoka. Amellett konstruálatlan, közvetlen ténye, míg a realitások, amint láttuk, leszámaztatott tényei. S éppen közvetlenségük folytán e formákon fejeződik ki a tudat egy-egy határozott értelmű realitása.

Így feladatunk utolsó része tulajdonképen a tudati formák vizsgálata. Ez egyben természetes lezárása a rendszerszerkezetek és rendszerrealitások tanulmányozásának. Mert a szerkezet és realitás csak a vizsgálat céljaira szakítható el egymástól. Amit így külön választunk, újra egyesíteni kell, mert igaz csak az, amit róla mint egységről tudunk mondani. Minden különválasztás szükséges, hogy a tárgyalás lehetséges legyen, de minden különválasztás egyben módot nyújt az egységesítésre. A tudati formák vizsgálatában a termékeny különválasztások termékenyebb egységesítést akarjuk elvégezni. S ez annál inkább lehetséges, mert minden rendszerezésmód végeredményben a tudat egy tevékenységi köre; viszont e tevékenységnek legnyilvánvalóbb reprezentánsa a tudati forma, mert mögötte áll közvetlenül a tudati realitás, míg az előző gondolatmenetekkel csak a rendszerrealitásokhoz nyertünk utakat magunk-

nak. Természetesen e tudat-realitásra csak következtetünk a tudati forma útján, de e következtetésben közelítjük meg az összes tudati tartalmak alapforrását, azt, amiben egységesen kifejeződik a rendszer szerkezete és realitása.

A tudat ily tiszta formája a közvetlen tapasztalás rendszerében a tér és idő. Azt hiszem Kant e felfedezése örök érvényességű. Ép úgy rendkívül mélyen látottak az etikai rendszerezés formái s azon közvetítő formák, melyek együtt a tudat ítélő erőnek nevezett körét határozzák meg. De mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy a tudatnak annyi köre van, ahány rendszerezés-típus, tehát kombinációiban végtelen számú. Másodszor e körökhöz tartozó formák semmiesetre se azonosak a kategóriákkal. Levezethetők a kategóriák kapcsán, mert minden kategória egy fajtáját fejezi ki azon módnak, ahogyan egyes rendszerezési aktusok rendszerépítettséggé egyesülnek. Vagy más szavakkal, minden kategória egy dolog elgondolási módjában szereplő forma. De nem azonos a rendszerformával. Sőt *ugyanazon kategóriák ismétlődnek* adott szabályok szerint *különböző rendszerezésekben*, mert csak a rendszerforma tipikus a rendszerre. Nem az a mód, ahogy az egyes rendszerezési aktusok aktus-volta hat egymásra, hanem az a mód, ahogyan az így egyesült aktusok mint egységesen dologítók működnek a jelentésileg egyesült tartalmi építettséggel szemben. A tudati formát a kategóriától az különbözteti meg, hogy a kategória egészen független a rendszer szerkezetétől és realitásától, az aktusok formális összefüggésére vonatkozik, mely azonos különböző rendszerekben is, míg a tudati forma a szerkezet és a realitás által van meghatározva. Ezért a tudati forma a dolgok típusát határozza meg, míg a kategória a dolgok szerkezetét.

Kant szelleme e kérdésekben utolérhetetlent alkotott. Természetes, hogy a kategóriákra gondolt elsősorban, mikor a tudat különböző tevékenységeinek megfelelő formákat keresett. Csak azt hagyta figyelmen kívül, amit már Platon és Plotinos felfedeztek, hogy ugyanazon kategóriák különböző rendszerekben is szerepelnek, tehát nem jellemzők egy rendszerre. Lask Hartmann kapcsán ezen átvihetőséget rendkívüli

módon kihasználta; hogy azonban a tudat egyes körei számára jellemző formákat megkapja, a kategóriák említett átmenő tulajdonsága dacára is kategóriákat használ fel, a Gebietskategoriekat. Innen marad skolasztikus merevsége és szigorúsága. E nagyszerű elme tisztán kategóriális egyoldalúságban élt, egy új módon választó platonismusban s lenézte a valamit, mit a kategóriák felöltöztetnek, mit szinte szenvedélyes egyoldalúsággal választott el a gondolkodástól. De ami egy rendszer tipikus formája, az nem kategória. A rendszer formája a rendszer szerkezetét és realitását egyesíti, platói idea, nem kanti kategória, szép teljesség és gazdag sokoldalúság, amint azt csak a görög szellem gondolhatta. Idea amyiban is, hogy benne tudatunk önmagára ébred és egész rendszerét átkarolja. A továbbiakat már alig szabad konkrét formában előadnom. Csak a következőket gondolom, tisztán pro domo, alig egyetemesen és kötelezően. Minden egyes rendszerhez tartozik a tudat egy sajátos formája, mely azon rendszer dolgainak egységét állítja elő. Minden tudati formához tartozik egy tudat-realitás. Abstraktan tekintve tehát volna közvetlen tapasztaló tudat, esztétikai tudat, etikai tudat stb. s így filozófiai tudat is. De mert a filozófiai rendszerezés beigazolhatóan alapvető rendszerezése minden lehetséges rendszerezésnek, a filozófiai tudatra indirekten visszavezethető volna minden különböző tudat, az egy egységes tudat öntevékenységében differenciálódna a tudat egyes köreire és egységesítené magában. Hegel azt hitte, hogy ez a feladat tényleg megvalósítható. Pedig nem. Kimutatható az egyes rendszerekre, hogy épülnek a filozófiai rendszeren és hogy emelkednek föléje. De ez nem jogosít fel arra, hogy minden további nélkül a rendszerek tana helyett a tudat tana ábrázoltassák, hogy a rendszerek menete helyére a tudat menete vezettessék be. Itt a panlogizmus túlzó. A tudat ezen útja nem logikai s nem kikövetkeztethető. Mindenesetre azonban azon kapcsolatnál fogva, mely rendszerforma és rendszerezés között fennáll, természetes és kínálkozó feltevés.

S ugyanígy egy másik gondolat is. A filozófiai realitás,

mint alapvető realitás, ahogyan láttuk közvetlenül érintkezik az abszolútummal, az ősz rendszerezetlen alapjelentéssel (értelem-egésszel). Ha a filozófiai realitás forrása tudatrealitás, legtermészetesebb gondolat, hogy az abszolút realitás forrása abszolút tudat, hogy az abszolút realitáshoz is tartozik egy abszolút tudat, mellyel ugyanolyan kapcsolatban áll, mint az egyes rendszerrealitások tudati körük realizálásával s mint a filozófia a filozófiai tudattal. E gondolat nem objektív, nem tárgyalható és alig vázolható. De az egyedül természetes gondolat. Hegel és Spinoza panteizmusa egyforma eredetű. Egyaránt a rendszerek összefüggéséből a tudatra való pozitív átmenet a forrásuk; két párhuzamos jelenség egyesítésének köszönik eredetüket s a jelenség kettősségének megfelelően egyik egyesítés logikai, másik metafizikai. De ha tudatot és rendszerezést távol tartunk egymástól, legalább egy árnyalatban, ha azt állítjuk, hogy a tudat nem azonos rendszerezéseivel, hanem forrása azoknak, akkor megközelíthetlenné tettük a rendszerek rendszerét, lezárhatatlan feladattá a gondolkodás feladatát, postulatummá a filozófia eredményeit, megnyerhetlenné azt a filozófiát, mely minden rendszerezés teljesítője s ezen természetes gondolatokkal együtt természetessé tettük a teizmus gondolatát, hogy az abszolútum tudat.

E kérdés nem tartozik már szorosán jelen dolgozat kérdései közé. De rendszerekről úgy beszélni, hogy amit mondunk, ne másik relatív rendszer legyen, azt a feladatot foglalja magában, hogy a szempontok ne relatívak, hanem alapvetők legyenek. Nem relatív szempontok a végtelenben fekvők. Ezért kell szempontjainknak ily végtelenbe távolított gondolat szerint legalább tájékozódni.